

מעשה מטפחת

א

המנסה לפרש את פעלו של ש"י עגנון, אם בכללו ואם בפרטיו, אפילו דאות גמורה היא בו, כי פירושו יש לו על מה שיסמוך, ראוי שיתן דעתו על כך, מה עלתה להם לקודמיו ונסיגותיהם, ואפילו ודאותו לא תשתנה בו, הרי אפשר ונעימת־הודעתו עליה תשתנה. שכן בדיקה של הנסיונות האלה תעלה לו, כי טובי־המפרשים הקודמים סופם נתבדו, וספק אם יתא בו מלוא־ביטחה, כי אלה שבאו אחריהם, העודרים עתה במערכה זו, לא יקוים בהם: מה שהיה הוא שיהיה, כי נצא נא ונראה, מה עלתה לו למי שפירש את הסיפור העגנוני כתמימות־לפשוטה, שנמלטה מסבכי הדורות האחרונים; ומה עלתה לו למי שפירש את עגנון עצמו כעין חוני המעגל שישן שנת־ישרים, למיצער כשלושה יובלות, ולא ידע את התמורות שהתחוללו בהם ועל כן ניצלה נפשו מקרע ושסע, ונמצא כממשיך שלימות — אם היתה זו שלימות — שלפני ערעור החומות; ומה עלתה לו למי שראה את מסדו מסד של עממיות־לתומה שלא ידעה את נפתולי האדם המודרני, ושעל־כן נתפרש סיפורו על סוד־קסמו כעילויה של העממיות לרמת־האמנות. הרי כל אלה ושכמותם לא די שנתעוררו עליהם חולקים ומשיגים, שהוכיחו מתוך הסיפורים עצמם, עד כמה תוכם המוצנע הוא כניגוד של ברם המגולה, עד כמה שלוות־ההרמוניה ועיגולה היא כחיפוי משלה לגעש־סכסוכים וחדודם, הרי בא לימים המספר עצמו במסכתות נוספות של סיפורו, על ענינו ודרכו, ורוב הפירושים הראשונים נתעררו כבית־קלפים — לאמור, לא תמימות־לפשוטה, ולא מהדורה חדתא של חוני המעגל, ולא עממיות־לתומה וכדומה. אלא נפש שלא נעלם ממנה רטט וצליל מכל התמורות הגדולות והקטנות של דורות אחרונים, וממילא לא נמלטה מסערתם וערעורם, משיסועם וקרעם; ואדרבה הם נקלטו בה רב־יתר משנקלטו בנפשם של אלה המוחזקים כראשי־הנקלעים בכף־הקלע; רב־יתר גם מבחינת רוחב־האופק וגם מבחינת עומק־הקרקע. פי בעוד המספרים האחרים היו חיים בממש לכל המרובה שני דורות, דור אבות ובנים, והתפיסה הפובליציסטית היתה מסייעתם להקל את המתיתות שביניהם, הרי פה חי המספר בממש לכל המועט מערכת־הדורות, המתפשטת בתהום־תולדתנו בין ראשית־החסידות עד עצם היום הזה, וממילא ההדיינות

היא נרחבה יותר ועמוקה יותר, וממילא דממילא החשבון גדול יותר, אם לא — לאפוקי ביאליק — הגדול בחשבונות.

והנה המתבונן ורואה, עד כמה טובי מפרשי הראשונים של עגנון נתבדו, עד שנדמה כאילו שיסה בהם, כביכול התיצב מרחוק לדעה, איך שלות הקליפה מכסה מהם את רתחי־התוך, — המתבונן הזה מן המחויב שיתעורר בו הספק: ואולי גם אלה, הרואים היום את רתחי־התוך יעמדו מחר מבודים כקודמיהם ויתגלה, כי מלבד הפנים יש לפני ולפנים, אמת, הללו נוהגים היום כקודמיהם אתמול: ברי להם, כי פירוש שהם מפרשים הוא כגילוי גם למספר עצמו, והם כמין תדעה של עיקרו, שהם רואים אותו כיניקה מעבר לתדעה או מתחתיה, על כל פנים בלעדיה, אך אפשר, וכגורל המפרשים הראשונים שלא ראו אלא את השכבה העליונה היא גורל המפרשים האחרונים, הרואים את השכבה מתחתיה, אפשר ומחר־מחרתיים תתגלה, גם שכבה לפנים משכבה התחתונה, גם שכבה מעל לשכבה העליונה. לאמור: גם יתר עומק בהיוליות וגם יתר רום בתדעה, ודרך־הלצה ניתן לומר: אפשר בכל זאת, כי המספר הוא לא בלבד במכוסה אלא גם במגולה חכם כמפרשי, אם לא חכם מהם. הרי החזיון הנפלה הזה של שלוח צופנת הפתעות לא הגיע לגמרו, ואולי לא הגיע אלא לאמצעו. ושעל־כן מוטב אולי שהמפרש יכתוב בראש פירושו בסוגריים שתי מלים קטנות כאזהרה לעצמו ולקוראו: לפי שעה.

ב

מתוך הרהורים אלו הנני מנסה לפרש, בקוים כוללים, מוטיב בסיפורי של ש"י עגנון והוא מוטיב המטפח. כנודע, יש סיפור מיוחד בשם זה בסיפורי והוא מסיים את הכרך הששי של כתביו. ניתוחו המפורט של הסיפור (ניסיתי בניתוח של הפרק הרביעי שבו, במאמרי „שיעור מועט בעגנון“, שנדפס ב„גזית“), עשוי להבהיר צדדים הרבה, אך גם ניתוח כולל מבליט את עיקרו והוא מעשה בילד שאביו יוצא ליריד ואותה יציאה היא לו כפרידה קשה, המשולה כקשה שבפרידות. הלא היא הפרידה בין הקדוש־ברוך־הוא וכנסת־ישראל. הרינו שומעים: „שבוע שנסע אבא ליריד היה דומה עלינו כשבו שחלבו תשעה באב. כל אותם הימים לא נראה שחוק בפי אמא ואף הילדים אונסים עצמם מן השחוק, אמא עליה השלום היתה מבשלת סעודות קלות של חלב של ירק — — —“. לאמור, איריה ומנהגות של ימי־האבל, דומה יציאתו של אבא מביתו חשובה כחורבן הבית. ולא עוד אלא בראותנו את אמא יושבת וצופה בחלון, נשמע: „לימים כשקראתי במגילת איכה היתה כאלמנה ופירש רש"י ז"ל כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור אצלה נזכרה לפני אמא עליה השלום בשעה שהיתה יושבת בחלון

ודמעתה על לחיה^א. לאמור, אמא גראית בחינת כנסת ישראל העזובה ואבא נראה בחינת בעלה, הוא הקדוש־ברוך־הוא שעזבה דעתו לחזור אצלה. הנהיה הזה הוא הפועל בילד, הישן עתה במיטתו הארוכה של אבא ומותח בה את איבריו שעיקר־שכיבתו־בהקין הוא בזקיפת אוניו, שמא ישמע שופרו של משיח, שהרי השופר הזה הוא המפסיק את הפרידה הגדולה, ההיסטורית, שבת־צלה נראית עתה בפרידה שבין אבא ואמא. הרהורי־הילד מעלים לפניו את מראה המשיח היושב בין העניים ואוסר ומתיר את פצעיו, ומצטרפים להם הרהורים של ילד בן־טובים המפרש לעצמו, על שום מה הוא הוגה חיבה לאותם העניים, אף כי היו לו נימוקים שלא לחבבם, וסיומו של הסיפור משייר בנו ספק אם היתה זו התגברות שלימה. תיאורם של הלילות הוא כתיאור של הרהורי הילד המתגודדים בין שני מיני כיסופים — הגעגועים לאבא והגעגועים למשיח. הוא עושה קשרים בציציותיו וכמספר־הקשרים הוא מספרי־מי־שיבתו של אבא ביריד, וניכר כאן מנגנונו של חישוב הקץ — אמנם החישוב מעלה מועד מסויים (קץ מגולה), אך הלב משתעשע באמונה, כי המשיח יחיש מועדו (קץ מכוסה). תהליך־השינה מתאר למעמדיו השונים, תחילה עמעום־ביניים ובו נגלים כמיני אורות שוני גוונים. הדומים כאותם האורות שהאמונה התפלה של אגדת־עממים מגלגלת לפני הולכי דרכים להיותם להם כמיני תעוועים. אך הילד משכיל לקפוץ על שדה־מוקשים זה — אמנם גם הוא רואה אורות אלה כראות אגדת העממים, כפיתוי של אוצרות, אולם האוצרות האלה הם לו כדבר שלא היה ולא נברא אלא משל הם — משל לטובה הגנוזה לעתיד לבוא עם בוא־המשיח. אך הפיתוי, שהילד הערים עליו על דרך אחת, נגלה על דרך אחרת — כל האורות מתלכדים כאור אחד, אור־התמה, ומתגלה עוף גדול. עתה שהילד יצא מכלל ניס־ולא־נים ונכנס לכלל שינה וחלום ממש, הריהו נוטל ציציותיו וקושר עצמו בכנפיו של העוף ומבקשו להטיסו. העוף אמנם מטיסו, אך לא למחוז־חפצו אשר פירש — אל אבא, אלא למחוז־חפצו אשר סתם — אל המשיח. ממרומי־כנפיו של העוף מסתכל הילד בכת העניים בשערי רומי ורואה את העני, היושב ביניהם ומתיר ואוסר פצעיו, והוא־הוא המשיח, אך הילד מסיר עיניו שלא יביט ביסורים. הסרת עינים זו, שכמותה כשמיטת הלב, היא כחטא שענשו מניח וביה — תחת כת העניים ואותו העני בכללם, נראים עתה הר צומח קוצים וחיות רעות ועופות טמאים ורוח גדולה זורקת את הילד (התמונה מזכירה את מעשה האשמדי בשלמה המלך) וההר מתמוטט והילד כל איבריו עומדים להתפור. לאמור: הסירות את עיניך מיסוריו של המשיח, מיד גרמת להתפוררותך (ואולי הוא גם רמו להתכחשות לאמונה בבואו). ולא עוד אלא אין בידך להתקומם, שכן אינך יכול לצעוק, כי שקצים

ורמשים נדחקים לתוך פוך ועופות טמאים נדחקים לנקר בלשונך (ואולי הוא גם רמז לדחיקת־הקֶץ של משיח־השקר, שסופה ירידה של הסתאבות) ועתה בנקודת־המשבר באה ההצלה — אבא צוררו בטליתו ומביאו על מיטתו (וראה ענין המוטיב הזה בסיפורו של פייארברג) והוא ננער משנתו, נוטל ציציותיו ועושה קטר חדש (חידוש הצפיה).

הרי האוירה האופפת את עיקר נושאו של הסיפור — הדורונות שאבא מביא מן היריד ובכללם הדורון שאבא הביא לאמא, היא המטפחת, שנתקיימה שנים הרבה בידי אמא, אך משניתנה מתנה לילד, ביום בר־מצוה, נאבדה בגללו. אך לא נאבדה מלבו והוא הוגה כאילו היא קיימת. נפרש מעט את הדבר: הדורון ההוא, שהוא אות החיבה שאבא מביא לאמא, לאחר הפרידה שכבר ראינו כי היא חשובה כפרידה ההיסטורית הגדולה, המכרעת בין האומה ואלהיה, מתקיים ימים ושנים בידי אמא, אולם בנה מאבדו בן־יום בידים, אך היא כאבידה שאבדה כמעשה ולא אבידה בהרגשה וקיומה קיום־של־כ־אֵילֵן. האומנם צריך רוב הוכחות, מה משמעותה של האבידה הזאת ואיבודה?

ולפי שענין המטפחת הוא לנו עיקר, נוכל לפסוח עתה על הפרקים הנחמדים המתארים את שובו של אבא ונסתפק אך בציטטה אחת: „כמה גדול היה אבא באותו יום. יודע הייתי שאבא שלי גדול מכל אבא, אף על פי כן הייתי סבור שיש גבוה ממנו, זו נברשת של נחושת שבאמצע התקרה שבביתנו. אותו היום אף היא נתנמכה“. פה נערבה תפיסה מצויה של ילד על אביו ותפיסה מיוחדת המובנת מתוך היותו הנזכר: ביום השיבה מן היריד, שהוא כרמו לשיבה הגדולה של אלהים לאומתו, נראה כל גדלו שהוא גדול מכל אלהים, שכן בימי הפרידה נראה היה כי יש גדול ממנו, וכן נפסח על תיאורה של המטפחת ותיאור לבישתה בליל שבת ותיאור השבת עצמה ונסתפק בציטטה אחת: „הרגשתי פתאים שמחליקים את לחיי. איני יודע אם כנפי המלאכים נפנפו עלי או אם כנפי המטפחת נפנפו עלי“. וכן נפסח על תיאור יום השבת ונסתפק בציטטה אחת: „עד שאמא עשתה כך שמטה דובדבנית וניתזה צנורה ולא נגעה במטפחתה ונקיה היתה כבשעה שהוציאה אבא ממלתחתו“. העולה לנו משלוש הציטטות: המטפחת היא דורון אבא הגדול מכל אבא, כנפיה ככנפי מלאכים ואין הוזהמת שולטת בה היא עומדת תמיד בטהרתה. תדע לך שכן, שאחרי שאתה רואה את המטפחת, שאינה סרה מראש אמא כראש השנה ויום כיפור והושענא רבא בבוקר, ואתה שומע: „מימי לא ראיתיה (את אמא) מכבסת את המטפחת. אף־על־פי שהקפידה על הנקיון — — —“. וכאן באה נקודת־ההאשמה העצמית: „אלמלא אני היתה המטפחת שמורה עמה כל ימיה ומנחילתה

אחריה". לשון של האשמה זו כך פירושה: אות־החיבה בין אבא ואמא שהיה בעצם־הטהרה, ומעותד היה להיות כנחלה לדורות הבאים. הוא שקיפחו. כי ביום הבר־מצוה שלו כורכת לו אמא את מטפחתה לצוארו, והרי חזורת ההדגשה: „אפילו שמך לכלוך לא נמצא במטפחת. ברם כבר נחתם דינה של המטפחת שתאבד על ידי מטפחת זו שהגיתי בה כל הימים קיפחתי אני ביד־י. ארבע מלים צריכות הבלטה: שהגיתי בה כל הימים — הרי מלבד הדו של כתוב המחייב להגות בספר התורה יומם ולילה, אתה שומע את ששמעת בעצם־הסיפור הזה: „הייתי שוכב על משכבי והוגה במלך המשיח“. ואמנם אבדנה של המטפחת כרוך בענין המשיח כפי שנראה לו לילד בדברי חז"ל בסנהדרין ובחלומו. — עני האוסר ומתיר את פצעיו.

אלא שאותו עני לא היה עני שבאגדה ושבחלום אלא עני שבממש — הוא עני שנתגלגל לעירו של המספר ולפי שהיה מלוכלך בפצעים היו הילדים מתאכזרים עליו ובעלי־בתים אינם כונסים אותו והשמש נועל בפניו את בית המדרש, וכל העיר כולה נוהגת בו כדרך שנהג הילד בחלומו — מה הוא הסיר עיניו שלא להביט ביסוריו, הם מסירים עיניהם (ביתר דיוק: השטן מסירן) שלא להביט בצרכיו. והנה הילד מתעורר לתקן בהקיצ מה שקילקל בחלום: אותו יום שנכנס למצוות הוא חזר מבית המדרש לביתו (מה מענינת האמירה: „והייתי לבוש כחתן וכלה“, שאפילו נמשך בזה אחרי דיבור מצוי. אין להתעלם, כי לבישת התפילין כצדן אבא ולבישת המטפחת כדרך אמא מצדיקות את ראיית עצמו כחתן וכלה כאחת, ואולי הוא רמו לזיווג העליון, כדרך החתן — האלהים, הכלה — התורה), והרי מזדמן לו אותו עני, והילד, המשופע רוח של קדושה וחגיגות. באה בו התפעמות של אימה ומתיקות, ונתפקחו שתי עיני ועמדתי וציפיתי כנגדי כאדם שרואה בהקיצ מה שהראהו בחלום. „פיננה של אותה התפעמות מובנת מאליה: הוא פשט המטפחת ונתנה לעני והלה נטלה וכרך בה פצעיו. אולם מובן מאליו היה הכרח העשייה אך לא ודאות צידוקה, ובבוא הילד בפני אמא הרי „פתאום הרגשתי שלא נהגתי עמה כשורה, מטפחת נאה היתה לה שעוטפתה לראשה בשבתות וימים טובים, נטלתי אני ונתתיה לעני לכרוך בה את רגליו“. אמנם, מהבטת האהבה והחיבה של אמו, המעוררת שמחה גדולה בלבו „כבאותה שבת שאמא עליה השלום כרכה את מטפחתה על ראשה בראשונה“, אפשר שנהא למדים, כי המעשה שעשה מתוקן בעיניו אך דומה כי הפינאל הוה גם הוא כאותה חלקת־גל החופה על סערו — הודאות היא מדומה והספק הוא ממש. ומכאן — בקשת האבדה ומציאתה, המביאה את המספר לתקן באגדה מה שקלקל במעשה.

ג

כי אם תבדוק בסיפורי ש"י עגנון תמצא בהם ענין המטפחת ותמצאנו כדרך תיקון הקלקלה ההיא, כלומר כהחזרת תפקידה הגדול כאות-חובה שבין ישראל ואלהיו, בין העם ושכינתו, כאות התחברותם אחרי פרידת הגולה. הרי לפנינו דוגמה גדולה בסיפור שנתפרסם לפני סיפור המטפחת ודוגמה גדולה ממנה בסיפור שנתפרסם אחרי סיפור המטפחת. סיפור ראשון — הוא האפוס „הכנסת כלה“, סיפור אחרון — היא האגדה „בלבב ימים“.

הגיבור, המחבר את החוליות של סיפור-המסגרת הגדול, רבי יודל בטלן, אתה מוצא בין כלי-חשמישו גם מטפחת. תחילה אתה רואה שימושיה קטנים כגון בשעה שרבי יודל יושב באכסניה ולומד תורה ובאים לפניו הסרסורים ומציעים לפניו מיני מסחרים הרי „הוציא רבי יודל מטפחת, והניח על הגמרא, והשיב בנתח להשביח סערה“ והוא מנהג פשוט להבדיל בין סהרת-קדוש וטומאת-חול, אבל לסוף אתה רואה שימושה גדול. בשעה שרבי יודל זוכה לעלות לארץ הקדושה תשמע: „אלא להגיד שבחו של רבי יודל צריכים אנו לומר שהיה מקבל עליו כל צרה וצוקה בשמחה והיה אומר שכל הצרות שבעולם אינן ולא כלום לגבי הטובה העתידה בארץ-ישראל. וכמה שנים קודם עליתו של רבי יודל לארץ-ישראל היו עיניו קשורות במטפחת. לפי שלא רצה ליהנות בעיניו מחוץ לארץ, וישב לפני ר' בארצות החיים ועף על גפי מרומי המושכלות ועשה תיקונים הרבה אשר יעשה האדם וחי בהם בעולם הזה ולעולם הבא וכתב מכתבים ברוח-הקודש“. בעצם. אין אותו שימוש גדול אלא כהרחבה כוללת של השימוש הקטן: המטפחת החופה על הגמרא כמחיצה בינה ובין הטומאה של סרסורים היא היא המטפחת החופה על עיניו של רבי יודל כמחיצה בינו ובין טומאת-סביביו, היא המקיימתו בטהרת-חיבורו לקדושה.

אבל גדול ממעשה המטפחת לרבי יודל ב„הכנסת כלה“ הוא מעשה המטפחת לרבי חנניה ב„בלבב ימים“, שכן מטפחת של רבי יודל היתה משמרתו עד הפלגה לארץ-ישראל ואילו מטפחת של רבי חנניה היא היא שהפליגתו לארץ-ישראל, היא היא שהביאתו אליה. ומן הדין שנראה דרכה של מטפחת-פלאים זו שתחילה היא כלי-מלבושו של חנניה, כפי שהוא מספר בעצמו: „מתחילה הלכתי מעיר לעיר אחרת ומאותה עיר לעיר אחרת, כך הלכתי ממקום למקום, שאין מניחים לשום אדם לעבור שם אלא אם כן נותן מס למלך. נטלו ממני את ממוני והפשיטוני ערום ולא הניחו לי חוץ ממטפחתי להתכסות בה“. לאמור, כל מה שהיתה בו מקניני הגולה ניטל הימנו, חוץ למטפחת שכבר ידענו סמלה כאות-

החביבה בין העם ואלהיה, בין האומה ושכינתה. במהלך הסיפור מתגלית וחזרת ומתגלית אותה מטפחת לשימושיה: „אחר שסיפר כל הדברים התיק מטפחתו והוציא משם ספר תהלים וקרא עד שהגיע זמן מנחה; וכן: „למחר כשהוציא טליתו ותפיליו מן המטפחת, או: „חנניה הוציא מטפחתו ועשה בה סימן“. קונפרונטציה קלה בין המטפחת של הילד ובין המטפחת של חנניה דיה לעוררנו על ההבדל: הילד שלבש מטפחתו היתה לו ככלי שניתן לוותר עליו והוא גם מוותר עליו לאחר שעה קלה. חנניה מטפחתו שהיתה לו כלי-לבושו היחיד אין הוא זו הימנה. ואם תזכור כי הילד כרך במטפחתו רגליו של אותו עני, שראה בו בת-זיוה של דמות המשיח, כפי שנתגלתה בחלומה, הרי אתה שומע כעין תשובה מדברי בעל העגלה: „חנניה זה צורר טליתו ותפיליו במטפחתו וכורך סמרטוטים על רגליו והולך לארץ-ישראל“.

עד כמה המטפחת נעשתה כמין סימן היכר, כמעט שם נרדף לחנניה, אתה מכיר בשעה שהוא נעלם והספינה הפליגה בלעדיו וחסר היה העשירי למנין, המשלים הנוטל שכר כולם. „אמר פסח הגבאי זכורים אתם מטפחתו של חנניה שמטלטליו היו צרורים בה שכשהיה עומד להתפלל היה מוציא את מטלטליו וקושרה על מתניו. פעם אחת אמרתי לו חנניה הא לך אבנס ולא תצטרך להוציא ולהכניס להכניס ולהוציא ולא קיבל. מה תשובה השיב לי, אמר צריכין לנהוג כבוד בכלי, אפילו מצא אתר נאה ממנו אין מעבירין אותו מתשמישו. כיוצא בזה השיב לה למלכה, בדרך נתנה לו מלכה שק, למחר מצאתו עם מטפחתו. אמרה לו לא נתחי לך שק למטלטליך? אמר לה נתת. אמרה ועדיין עתה משתמש במטפחתך. אמר לה וכי בשביל שמטפחת אין לה פה רשאי אני לזלזל בה“. עינינו הרואות, כי המטפחת היא לו לחנניה גם כלי-קדושה, שהרי היא לו כאבנט, גם כלי-חול, שהרי היא לו כשק, ואזנינו השומעות מתוך דבריו תשובה לא בלבד לפסח הגבאי ולמלכה, אלא בעיקר לאותו גער בר-מצוה, שלא ידע כי צריכין לנהוג כבוד בכלי ואין להעבירו מתשמישו, ואסור לזלזל במטפחת על שום שאין לה פה לקבול ולהתריע. ואם אתה מפקפק, האומנם מותר לפרש את תשובתו של חנניה לפסח הגבאי ולמלכה כתשובה לאותו ילד שנתן מטפחתו לעני, הרי אתה שומע דברים שרמז לסיפור המטפחת ברור לחלוטין ואתה שומעם לאור שנודע לך על שום מה ראה חנניה, שוריו היה, להתעכב בדרך: „מעשיות הרבה יש לנו מן הישועה, אחת נאה מחברתה, כגון מעשה באחד שתעה במדבר, פתאום בא עוף אחד והטיסו לביתו בשעה אחת מהלך של כמה שנים. ברם שום עוף לא בא אצל חנניה“. וכשם שלא נעשה לו נס זה לא נעשו לו נסים אחרים.

כיון שראה חנניה צרתו צרה זקף עיניו כלפי מעלה ואמר רבונו של עולם איך לי להישען אלא על רחמיך הרבים. נתן הקדוש־ברוך־הוא עצה בלבו שיפרוש מטפחתו על הים וישב עליה. מיד צפה על פני הים וישב עליה כשהיא נושאת אותו עד שהגיע לארץ־ישראל ולא עוד אלא שהגיע קודם לחבריו. שהם המתינו לספינה בסטמבול ונתגעש עליהם הים והיו בצרה גדולה. ואילו הוא עבר בשלום את הים. המטפחת של הילד שהיתה כדורון של אבא לאמא לאחר פרידתם, ונתפרשה לנו כדרך שנתפרשה, נראית עתה בעילוויה: כנפיה ככנפי מלאכים ועליהן נישא חנניה לארץ־ישראל. כי היא הקישור בין העם לארצו. היא כגשרו של מלך המשיח.

ובאחרונה שני קוים. ראשית, ראוי שלא להתעלם מקו של כובד ראש. ראינו כי אבא בשוכו מן היריד לביתו נראה גדול מכל אבא וגדול משנראה קודם. והנה חנניה משהוא נגלה בירושלים. פניו מאירות משמחה — — — והוא גבוה משהיה ומנעלים על רגליו. שנית, ראוי שלא נתעלם מקו של קלות־ראש: „גוזמאות הרבה מספרים עליו על חנניה. כגון שכשהגיעו אנשי שלומנו לחופה של יפו מצאוהו לחנניה מיבש מטפחתו בחמה. אבל האמת אינה כן, שהרי עד שלא עלו חבריו כבר היה חנניה בירושלים. אף על מטפחתו בדו דברים. אמרו נפוליון קיסר ראה אותה ועשה הימנה דגל והיה מנצח במלחמותיו. אבל האמת אינה כן, שהרי אחרי פטירתו של חנניה כיסו את עיניו במטפחתו.“ בין אם הקו של קלות־הראש בא להרמינו על דרך הביקורת. כגון הגלגול של המשכילים (ונודע פזמונם שנאמר בו: דער רבי שפרייט דאָס טיכעל אויס) ובין על דרך אחרת (ניגוד בין אמת פשוטה של ביקורת ראמת עליונה של אמונה). אחרי שילובו מתאר המספר פטירתו של חנניה שהיתה בראש־חודש ניסן: „חגרת את מטפחתו כאבנט ועמד לילך לבית הכנסת. פתאום חש ברגליו. אמר רגליו של אותו אדם מבקשות שלא אטריחן, אתפלל בביתי. כשהגיע לפסוק השמים שמים לד' והארץ נתן לבני אדם יצתה נשמתו בטהרה. באו ועצמו את עיניו וכיסו אותן במטפחתו — — —“. לאמור, מה שהיה לו לרבי יודל ככלי־הבדלה בין אדמת גולה ואדמת קודש הוא לו לחנניה ככלי־הבדלה בין חיי־שעה וחיי־עולם. בין ארץ ושמים. בין החליפה והנצח. היא המטפחת אשר הילד הקטן נפרד ממנה בניום והילד המגודל, חנניה, בחייו ובמותו לא נפרד ממנה.

ד

בסיכום־גלגולה של המטפחת נאמר, כי הסיפור שהמטבע שלו הוא סיפור־זכרון כהויתו („המטפחת“) נראה בו את אבירת המטפחת וקלקולה בידיים; הסיפור שהמטבע שלו הוא בקר־הביניים שבין סיפור כהויתו ובין אגדה („הכנסת כלה“) נראה בו את מציאת המטפחת וראשית תיקונה; בסיפור שהמטבע שלו הוא אגדה („בלבב ימים“) נראה את השלם־תיקונה. וראה גם את הדיאלקטיקה המיוחדת בשני קצות גלגוליה של המטפחת — הקצה האחד שבו הקלקול בחלום מבקש לבוא על תיקונו בהקיץ וגורם אבירת המטפחת ושמיטת תפקידה, הקצה האחר שבו הקלקול במציאות בא על תיקונו באגדה וגורם מציאת המטפחת והחזרת תפקידה. בתחום הדיאלקטיקה הזאת נמתחה חידת המספר וקצה פתרונה. אפס קצהו.

[כ"ב אב תש"ח]